

БЕСАРАБСКИЯТ БЪЛГАРИН ИВАН ЖЕЛЯЗКОВ И БЪЛГАРСКОТО МАЛЦИНСТВЕНО ДВИЖЕНИЕ В РУМЪНИЯ

БЛАГОВЕСТ НЯГУЛОВ

В историята на българското малцинствено движение в Румъния между двете световни войни се открояват имената на няколко негови идеолози, организатори и водачи. Между тях е и това на бесарабския българин Иван Желязков. Към средата и втората половина на 30-те години той е главният двигател на инициативите за национално-културно възраждане и организиране на българите в Бесарабия, както и активен участник в опитите за организационно обединяване на българските общности във "Велика Румъния". За своята дейност той получава стимули от българската държава и на практика провежда нейната политика по отношение на българското малцинство. Интересът към личността и делото на Иван Желязков се определя от неговото място и роля в българското малцинствено движение в Румъния, които са предмет на настоящата публикация. Измежду достъпните засега източници по темата най-съществена информация е почерпена от няколко изложения на Ив. Желязков и, от други документи, съхранявани в архивните фондове на Българската легация в Букурещ и на Дирекцията за вероизповеданията при Министерството на външните работи и изповеданията в София. Допълнителен и ценен извор са някои статии и дописки в румънския периодичен печат и в издавания в Добрич български вестник "Добруджански глас". Биографични данни за Ив. Желязков бяха предоставени от негови роднини, на които изказвам благодарност.

* * *

Българското малцинствено движение в Румъния след Първата световна война е породено от румънския дискриминационен, денационализаторски и асимилационен режим. Движението обхваща в различна степен българските общности в Добруджа, Бесарабия, Банат и т. нар. "Старо кралство", като водеща роля в него имат южнодобруджанските българи. Неговата основна цел е да защити и отстоява в рамките на румънската конституция и

международните договори правата и интересите на българското малцинство в културния, стопанския и политическия живот и да осигури самосъхранението му като обособена национално-малцинствена общност. Идеино-политическото развитие на движението се обуславя преди всичко от различните методи, използвани за постигане на посочената цел, а именно: действие чрез румънските партии или създаване на собствена политическа партия и надпартийно организационно обединяване. Идеите за формиране на надпартийна малцинствена организация на всички българи в Румъния се налагат към средата на 30-те години. Опитите за тяхното осъществяване се насърчават и подкрепят от страна на българската държава.

Подкрепата на България е пряко свързана с актуализирането на проблема за малцинствата в българо-румънските отношения, който заема централно място в двустранните преговори по т. нар. "висящи въпроси" след 1933 г.¹ Поради геостратегически и национално-политически причини, както и през предходните години, българската дипломация проявява интерес предимно към положението на българите в Южна Добруджа. Характерно за румънската позиция е желанието да се наложи принципа на реципрочно третиране на българите в Южна Добруджа и на "власите" във Видинско. Българската страна възразява срещу приравняването на тези две категории малцинствено население не само заради различията между тях, но и защото предлаганият принцип изключва значителни като количество български общности на румънска територия, каквито са и българите в Бесарабия. Започващите преговори и румънската позиция вероятно подтикват българската дипломация да се заинтересува, макар и със закъснение, от положението на бесарабските българи под румънска власт и да стимулира тяхното национално-културно възраждане.

Положението на бесарабските българи във "Велика Румъния" се характеризира с лишаване или накърняване на техните граждански и малцинствени права, със стопанско разоряване и социална деградация, с политически, административен и полицейски терор, с културен упадък и пълна румънизация на просветата и духовния живот. Проявите на българското движение в Бесарабия не са така ярко изразени както в Южна Добруджа, но в общи линии представят едни и същи тенденции: присъединяване на отделни дейци към румънските партии - като единствена възможност за политическа изява до вдигането на военното по-

ложение и цензурата в областта в края на 20-те години - и опит за организационно /партийно/ обособяване и действие на малцинствена основа в окръг Четатя-Албъ /Акерман/, начело с местния адвокат Феодор /Тодор/ Узун/ов/, през 1929-1930 г. Една от причините за липса на значими и трайни резултати от българската малцинствена акция е и обстоятелството, че по това време българската държава не се ангажира активно с каузата на бесарабските българи².

Особено важна роля при осъществяването на българската политика по отношение на българите в Румъния играе легацията в Букурещ. През 1925 г. към нея е открита щатна длъжност за секретар, който изпълнява длъжността на инспектор по въпросите на българските училища и църкви в Румъния. На 1 октомври 1933 г. на този пост е назначен Борис Божков³. Фактът, че по произход той е от Бесарабия, вероятно не е без връзка със засилващия се интерес на България към тамошното българско население.

Израз на този интерес е и привличането на Иван Желязков за активна работа сред бесарабските българи. Предложението му е направено от легационния инспектор в началото на 1934 г. по време на тяхна среща в българската църква в Букурещ. След като Ив. Желязков приема, Министерството на външните работи в София му определя месечно възнаграждение от 4 000 лв. /първоначалното искане на легацията е за 6 000 лв./ - сума, която му се отпуска, макар и нередовно, и през следващите години⁴. Тези суми, както и възнаграждението на директора на библиотеката в Болград Константин Мъславски и други еднократни помощи се дават от министерството за "нуждите на българското културно-просветно дело в Бесарабия"⁵.

Най-важната част от мисията на Ив. Желязков е да поеме инициативата за създаване на Българско културно общество в Болград - по подобие на вече създадените в Добруджа - което да открие от новата учебна 1934 г. две основни български училища в града - мъжко и девическо. Същевременно той се ангажира с "общото ръководене на народното дело и в другите български центрове" в Бесарабия. Според пълномощния министър Владимир Робев и инспектора Б. Божков, отговорността на тази задача, изискваща пълно отдаване, и големите трудности, които ще придружават нейното изпълнение, оправдават напълно отпусна-

ното парично възнаграждение. Нещо повече, двамата дипломати правят оптимистичната прогноза, че Ив. Желязков ще успее в делото, с което се заема⁶.

Изборът на Ив. Желязков от страна на легацията, естествено, не е случаен. Данните за неговия живот и обществено-политическа активност до 1934 г. открояват два главни аргумента в неговата полза: дейността му в защита на интересите на бесарабските българи и авторитета, с който се ползва сред тях, както и връзките му с някои среди на управляващата по същото време в Румъния Национал-либерална партия /НЛП/.

Иван Желязков е роден през 1885 г. в заможното семейство в Болград, центърът на компактна българска колония в т. нар. Буджак или Южна Бесарабия. Той израства в атмосферата на българска семейна и обществена среда, но по време, когато цяла Бесарабия е в границите на Руската империя. По-жив интерес към миналото и настоящето на своите сънародници започва да проявява като студент по право в Санкт-Петербургския университет. Пред т. нар. Благородно събрание в Болград той изнася сказки за преселването на бесарабските българи, а през 1909-1911 г. поставя български пиеси със специалното разрешение на министъра на вътрешните работи на Русия⁷. От друга страна, по линия на рускоезичното образование, което получава, както и под влияние на революционните събития в Руската империя през 1917 г., Ив. Желязков вероятно възприема не само демократичните, но и някои леви идеи на политическата мисъл. /Как по друг начин освен чрез семейната среда може да се обясни фактът, че и двете му деца, скоро след пристигането им в България през 30-те години, стават активни членове на Комунистическата партия?/.

След присъединяването на Бесарабия към Румъния Ив. Желязков, който работи като адвокат в Болград, се включва в политическия живот като член на традиционно най-силната партия в страната - Национал-либералната. Може да се приеме, че един от мотивите за това решение е било желанието му, като представител на немногобройната българска интелигенция в Бесарабия, да подпомогне по този начин своите сънародници. Известно е, че през първото следвоенно десетилетие Ив. Желязков е избран на два пъти за депутат в румънския парламент от името на НЛП. Въпреки оскъдната информация за неговата парламентарна дейност, все пак може да се посочи

един пример за това, че той не изпълнява формално своите ангажменти към бесарабските си избиратели. На 23 май 1923 г. в качеството си на правителствен депутат Ив. Желязков разобличава в парламента неправомерни действия на жандармерийските органи в окръзите Четатя-Албъ и Измаил, довели до убийството на няколко местни жители, задържани по обвинение в "болшевишка дейност". Всъщност той дръзва да се обяви в защита на репресирани лица, между които има българи и при това такива, които членуват в опозиционни партии - факт, който веднага се използва от опозицията за остри критики срещу кабинета⁸. Тази проява на гражданска и политическа смелост несъмнено поставя Ив. Желязков в неблагоприятна светлина пред партията, от името на която е избран за депутат. От по-късни сведения се разбира, че близкият до НАП и националистически вестник "Универсул" повежда кампания срещу болградския адвокат, в резултат на която партията "се освободила" от него⁹.

От друга страна, Ив. Желязков вероятно се убеждава от собствения си опит, че от румънските партии не трябва да се очакват благоприятни промени в режима спрямо българското малцинство. Това важи особено за НАП, по време на чието управление през 1922-1926 г., например, се предприемат най-драстичните дискриминационни мерки спрямо българите в Румъния. Възможно е при това положение, не само по силата на външния натиск, а и съзнателно Ив. Желязков да се оттегля от румънския партийно-политически живот. Той обаче явно запазва връзките си с някои ръководни дейци на НАП - негов колега от Университета е министърът на вътрешните работи през 1934-1937 г. Й. Инкулец. Същевременно той има широки обществени контакти в Южна Бесарабия и авторитет сред местното българско население. През 30-те години е председател на Родителския комитет на Девическата гимназия в Болград, за чийто просперитет има голям личен принос¹⁰.

Първата задача, която Ив. Желязков изпълнява по поръчение на българската легация през 1934 г. е установяването на броя на българите в Бесарабия и проучването на конкретните възможности за издигане на българското им самосъзнание. Събраната и предоставена на легацията статистическа информация е ценна преди всичко с това, че отразява количествените параметри на бесарабското българско население, според негови предста-

вители. Цифровите данни, изпратени през август с. г. в София, сочат, че по това време в Бесарабия живеят 38 217 български домакинства, които населяват 6 града /7 400 домакинства/ и 54 села /30 817 домакинства/ в окръзите Измаил, Четатя-Албъ, Кагул и Тигина. Най-компактно заселени с българи са първите два най-южни бесарабски окръга, а най-големите селища с българско население са гр. Болград /2 500 домакинства с 12 000 души/, гр. Четатя-Албъ /2 000 домакинства/, с. Твърдица /1 300 домакинства с 7 200 души/, с. Тараклия /1 200 домакинства с 8 950 души/ и т. н.¹¹

Резултатите от проучванията на Ив. Желязков през лятото на 1934 г. отразяват и някои тенденции в народопсихологията на бесарабските българи, формирани от средата и условията им на живот под руска и румънска власт. В крайдунавските градове Измаил, Рени и Килия Ив. Желязков открива малко българи, които според него са загубили връзката със своята националност и са попаднали под руско влияние. Добре запазилото своите обичаи и език компактно българско население в окръзите Измаил и Четатя-Албъ посрещало с радост идеите за различни инициативи, които биха способствали за издигане на неговото самосъзнание. Но докато в първия окръг, дори и в такъв голям център като Болград, българите били силно наплашени от властите и крайно резервирани към прякото си участие в подобни инициативи, във втория - те сами проявявали активност и готовност при добра организация да защитават своите малцинствени интереси. Една от причините за тези различия Ив. Желязков открива във влиянието на добре организираното и успешно отстояващо своите права германско население в окр. Четатя-Албъ върху настроенията и духа на тамошните българи. Въз основа на посочените констатации той прави извода, че докато в този окръг е достатъчен малък "толчок" /тласък/ за да поемат българите сами своята защита, в Измаилски окръг е необходима "методична и систематична работа", за да разбере всеки българин, че като румънски поданик, освен задължения, има и права, от които може да се ползва¹². Последният извод обяснява и част от трудностите, с които Ив. Желязков се сблъсква при създаването на Българското общество в Болград.

Необходимостта от такава юридически призната българска организация в града се налага с оглед откриването, поддържането и легализирането на частни български училища в

съответствие с изискванията на закона за частното образование в Румъния. Този начин за възстановяване на българската просвета в Бесарабия се препоръчва от легацията въз основа на опита от развитието на българското просветно движение в страната след световната война. По отношение на българското малцинство Румъния не изпълнява своето международно задължение, произтичащо от чл. 10 на договора за малцинствата от 1919 г. за осигуряване на държавно основно образование на майчин език. След като румънизират напълно повечето български просветни институции в Добруджа и всички в Бесарабия, румънската държава допуска съществуването само на няколко частни български училища в Добруджа, Букурещ, Галац и Браила. Официално те са подчинени на румънските просветни органи и се издържат от създадените български културни общества или дружества, но фактически се контролират и финансират предимно от българската държава¹³. По време на безрезультатните българо-румънски преговори през 30-те години Румъния отказва да даде малцинствени училищни права на българите в Бесарабия и "Старото кралство", а като компенсация предлага само възможността да се открият частни училища¹⁴. И тази възможност обаче се оказва чисто формална.

Към средата на 30-те години българското просветно дело в Румъния навлиза в нов етап на развитие. В организационно отношение той се характеризира със създаването на 27 май 1934 г. в Букурещ на Съюза на българските културни общества, обединяващ вече легализираните културни организации на българите. С оглед на ситуацията в Бесарабия е важно да се отбележи, че уставът на съюза предвижда той да създава нови училища с обучение на майчиния български език, там където не съществуват такива, както и нови културни, благотворителни и други неполитически сдружения¹⁵. Последвалите безуспешни усилия за юридическо признаване на съюза съвпадат с времето, когато се правят и опитите за национално-културно организиране и на българите в Бесарабия.

Вътрешнополитическите условия в Румъния за успех на такива начинания са определено неблагоприятни. По време на правителството на т. нар. "младолиберали" начело с Георге Тътъреску /1934-1937 г./ се засилват националистическите тенденции в управлението на страната и дискриминационния натиск спрямо малцинствата. Една от проявите на тази политика, специално по

отношение на българското малцинство, са административните и съдебни мерки за ликвидиране на българското културно-просветно дело в Южна Добруджа¹⁶.

Българското общество в Болград е учредено вероятно през есента на 1934 г. Въпреки че Ив. Желязков получава предварително съгласие на около 50-60 българи от града за записване в организацията, в последствие повечето от тях се отказват поради страх от преследване¹⁷. Единствената информация за съдържанието на устава, който явно е подготвен от Ив. Желязков, и за имената на учредителите се откри в статия на румънския вестник "Универсул". Според нейния автор Ел. Неджел, завереният от нотариус устав постановява, че създаденото общество със седалище в Болград и с право да открива свои филиали и клонове в други населени места си поставяло за основна цел да разпространява култура сред местните българо-румънски поданици. Предвиждало се обществото да контролира училищата - явно открити по негова инициатива, в които се преподава на български език - бъдещите образователни и музикални общества, библиотеки, читални и пр. Споменавало се, че то щяло да организира "народни конференции" с лектори от България /?/. Обществото щяло да се грижи и за набавяне на фондове, с които да се издържа. Неговият печат бил кръгъл с надпис "Българско общество - Болград". В статията са посочени следните имена на лица, подписали устава и учредителния акт: Иван Желязков, Е. Ку克林, Андрей Крапчев, Димитри И. Димитриев, Павел И. Господинов, Стефан Капакчи, Н. В. Чираевич, Васил и Ник. Згибарчеви, Петър Балдурски, Теодор, Караманев, Борис Скишчели, Михаил Дозлов, Г. Николаев, Иван А. Райнов, Васил Х. Мълдоз, Г. Бритков, Михаил Барбел, Ст. Маринов, Михаил Д. Желязков и Пантелеймон Вълков¹⁸. От друг източник се разбира, че при създаването на организацията Ив. Желязков получава най-активна подкрепа от бившия мирови съдия в Болград Е. Ку克林¹⁹.

Безспорно, за председател на обществото е избран Ив. Желязков, който като негов пълномощник се заема и с изпълнение на процедурата за юридическото му признаване. На 16 февруари 1935 г. Измаилският съд отказва да даде качеството на юридическа личност на Болградското общество, без да съобщи мотивите, но се позовава на неблагоприятен отговор от

просветния министър К. Анджелеску²⁰. Ив. Желязков обжалва решението по делото пред Апелативния съд в Галац, а по съвета на местен адвокат преработва устава на организацията по подобие на този на Галацкото българско общество, признато за юридическа личност през 1933 г.²¹ Усилията за ускоряване на процедурата по признаването се забавят допълнително от несвоевременното отпускане от легацията на паричните суми, необходими за съдебните разходи, както и поради кампанията и натиска, който се оказва върху учредителите. Всички те са викани в полицията, където със заплахи са "съветвани" да се откажат от подписите си, като набедят Ив. Желязков, че ги е получил с измама. Никой от тях не склонява да направи това, но страхът от преследвания се засилва²².

Съвсем реални измерения този страх придобива след публикациите на Ел. Неджел в "Универсул", където са посочени и имената на учредителите. Двете поредни статии-кореспонденции от Болград - са поместени под красноричивите заглавия "Българският иредентизъм в юга на Бесарабия" и "Българското иредентистко гнездо в Болград". Чрез клевети и тенденциозни изопачавания на фактите, създаването на Болградското общество и едва начеващите опити за възраждане на българската култура в Бесарабия се представят от автора като част от дейност, насочена срещу териториалната цялост на "Велика Румъния". От позицията на защитник на националната кауза той обвинява румънските власти, че смесвали националните с изборните интереси и позволявали на "агентите на иредентистките и комунистическите организации" "да ловят риба в мътна вода"²³. Отговорът, подготвен най-вероятно от "главния обвиняем" Ив. Желязков, е публикуван в добричкия вестник "Добруджански глас". След като се отхвърлят клеветническите обвинения и се разобличава авторът в търсене на сензации и материална изгода, в него се настоява редакцията на "Универсул" да провери написаното и да публикува опровержение²⁴.

По същото време на постоянен натиск от страна на румънските власти е подложен и самият Ив. Желязков. Със заплахи за живота и личната сигурност в Комендантското управление и в Полицията на Болград му "предлагат" да се откаже от започнатото дело и да оттегли документите от съда. Той и домът му са постоянно следени от агенти на Сигуранцата

/Държавна сигурност/. На натиск са подложени неговите близки и роднини. Заплахите не отказват Ив. Желязков от организаторската му дейност. Дори напротив - той им отговаря дръзко, че ще се защитава "както може" и дори ще стигне "до Женева" /т. е. до Обществото на народите/²⁵. Те обаче оказват "очакваното" въздействие върху останалите учредители, повечето от които отказват да поставят подписите си под новия устав. Все пак Ив. Желязков намира нови лица, които подписват новия устав и учредителния акт на обществото. Това става вероятно към края на 1935 г.²⁶ По-нататъшният ход на събитията във връзка с признаването на Българското общество в Болград остава неизвестен, но от една дописка в "Добруджански глас" от март 1937 г. се разбира, че дотогава неговото дело в Апелативния съд на Галац все още не е насрочено²⁷. В крайна сметка Болградското общество не придобива качеството на юридическа личност и не развива никаква дейност.

За да се подготвят квалифицирани преподаватели за бъдещи български училища в Бесарабия, по поръчение на легацията през 1934 г. Ив. Желязков осигурява 6 кандидати за стипендианти на българската държава в румънски университети. Легацията не изпълнява обещанията си - някои от кандидатите са принудени да се откажат, а двамата, записали се да следват, прекъсват следването си поради липса на финансови средства. "С такива поръчки се губи престижът и доверието, което е необходимо във всяко едно дело, а в такова особено" - пише по този повод Ив. Желязков в свое изложение до българския пълномощен министър.

Поради продължителната суша и последвалия неурожай през 1935 г. българското население в Южна Бесарабия изпада в крайно бедствено положение. Предвид и на вероятността от изселване на българи от областта, по искане на Външното министерство в София Ив. Желязков прави проучване в засегнатите райони. След като констатира крайното обедняване на селското население, реалната заплаха от масов глад и недостатъчния размер на помощите, отпускани от румънската държава, той препоръчва организирането на помощна акция от добруджанските българи²⁹. Въпреки че такава акция се подема от водачите на българската общност в Южна Добруджа, тя няма нужния ефект главно поради някои ограничения, създавани от властите. Вероятно поради бюрократично забавяне, не се

прилага своевременно изготвеният по предложение на легацията план за оказване на прикрита помощ с храни от страна на българската държава.

Издаваният от 1935 г. в Добрич в. "Добруджански глас" пропагандира идеята за обединяване на всички българи от Румъния в една надпартийна малцинствена организация. По предложение на легационния инспектор Б. Божков за разпространител на вестника в района на Болград и за негов кореспондент от Бесарабия е привлечен Ив. Желязков. Наред с разпространяването на вестника в Болград и околните села, той подготвя редица кореспонденции и статии за съвременното и историята на бесарабските българи. Благодарение и на Ив. Желязков бесарабската проблематика заема трайно място на страниците на "Добруджански глас", а този печатен орган на българското малцинство в Румъния става все по-търсен и в Бесарабия³⁰.

Вестникът и съвместната дейност за защита на българските интереси свързва Ив. Желязков с водачите на българското легално движение в Южна Добруджа Любен Станчев, Христо Капитанов, Яни х. Янев и др. Техните контакти се разширяват особено във връзка с усилията за обединяване на българското малцинство.

По инициатива на редакцията на "Добруджански глас" на 21 и 22 май 1936 г. в сградата на българското училище в Букурещ се провежда Първият извънреден конгрес на българите в Румъния. В този най-представителен форум на българското малцинство участват 62 представители на българските общности в Добруджа, Бесарабия, Банат и Букурещ. Основната тема на разискванията е належащата нужда от надпартийно обединяване на културна и стопанска основа. Изказват се и пожелания за бъдещи единни партийно-политически действия, пречка, за които е съществуващото партийно разединение. Конгресът избира Изпълнителен комитет на българското малцинство и негово Постоянно присъствие. Набелязват се конкретни задачи с оглед скоростното свикване на редовен български национален конгрес. Ив. Желязков е единственият представител на бесарабските българи. Той е избран за председател на бюрото, което ръководи заседанията, а по-късно - и за председател на Изпълнителния комитет. За втори представител на българите от Бесарабия в комитета е определен адвокат Ф. Узун/ов/³¹.

Скоро след конгреса група български малцинствени дейци, между които е и Ив. Желязков, подготвят и връчват на румънския министър-председател Г. Тътъреску и на министри от неговото правителство обширно изложение за положението на българското малцинство в Румъния. То е посветено почти изцяло на проблемите на българите в Южна Добруджа. В изложението се засяга и въпросът за пълната румънизация на българските училища в Бесарабия. В тази връзка се иска да се въведе преподаване на български език в държавните училища, да се върнат отнетите училищни имоти на местното население и да му се даде право да открива нови /частни/ училища³².

Поради различни причини проектираното организационно обединяване на българите в Румъния не се постига. Наред с обективните препятствия, създавани от властите, негативна роля изиграват политическите, социалните и личностните противоречия, користните амбиции и неумението да се постигне компромис в името на общата цел. Най-остри и гибелни разпри се наблюдават в ръководствата на българските културни общества в Южна Добруджа. По този повод Ив. Желязков изпраща писмо до редакцията на "Добруджански глас", което е публикувано под заглавието "Братята от Бесарабия ни призовават!". Писмото представя своя автор като истински и убеден радетел на обединителната кауза, който осъжда раздорите на лична основа и призовава страстно за съединение, сплотяване и солидарност "за едно общо свято дело - за правата, интересите и човешкия живот на нашите братя-българи, на българското малцинство във "Велика Румъния". Ив. Желязков изтъква, че българите са лоялни граждани на румънската държава, но искат да бъдат такива не само със задълженията си, а и с правата, които им се дават от конституцията и международните договори. За тези права, заключава той, "ще се борим лоялно, законно и с голяма неотслабна настойчивост. А това всичко ще можем да направим тогис, когато ще бъдем обединени и солидарни" ³³.

Призивът на Ив. Желязков е в духа на продължилите и през 1937 г. усилия за обединяване, в основата на които стои отново групата около "Добруджански глас". На 4 и 5 юли с. г. в Букурещ се провежда нова консултативна конференция на представители на българските общности в Румъния, в която вероятно участва и Ив. Желязков. Израз на засилената активност на българското легално движение са петициите до

румънските власти, протестните акции по повод нахърняване правата на българското малцинство, честванията на български празници и т. н.³⁴

Подемът в развитието на българското движение в Румъния се отразява и сред бесарабските българи. Значителен личен принос за това има и Ив. Желязков. Още в края на 1935 г. той пише с удовлетворение за резултатите от своята дейност: "Ако преди две години никой в Бесарабия не се интересуваше и не говореше за българския въпрос, днес положението е друго. Не само в Болград, където аз живея и където мало и голямо се интересуват, питат и очакват благоприятни резултати от работата ми, но и в селата, макар и секретно, но говорят за българска школа, за българска служба в църквите, за вестници български и книжки, и поне за политическа партия от българското малцинство. Няма ден да не дойдат селяни и да не питат как върви българското дело и като получат по някой брой от вестник "Добруджански глас" отиват си пълни с надежда на по-добро бъдеще"³⁵. Резултат на засиления интерес към българската култура е създаването в Болград на "продоволствена кооперация", която да доставя книги и вестници на местното население и същевременно да бъде и издателство³⁶. Българите - писатели и поети около литературното списание "Буджакул", също започват да проявяват все по-жив интерес към българския книжовен език и литература³⁷. Но условията, при които се появяват първите кънове на националното възраждане сред бесарабските българи поставят непреодолими препятствия пред този процес.

Положението на малцинствата в Румъния се влошава особено по време на краткото управление на крайно националистическото правителство на Октавиан Гога /декември 1937 - февруари 1938 г./. В Бесарабия се преследва безмилостно използването на български език - дори и при оплакванията на погребения - в Болград са изгорени публично 11 000 тома български и руски книги, по най-хищнически начин се събират неизплатените данъци, побоите и арестите стават ежедневие. Тогава е направен обиск в дома на Ив. Желязков, откъдето са иззети български книги и вестници, а той е арестуван, отведен в Кишинев и му е предявено обвинение в шпионаж и предателство³⁸.

След установяването на едноличния, безпартиен режим на краля в Румъния през февруари 1938 г. постепенно се променя и

статута на малцинствата в страната. Новата румънска политика цели установяването на пълен контрол върху малцинствените общности чрез включването им в изгражданата тоталитарно-корпоративна система. Към създадената с кралски декрет нова казионна организация Фронт за национално възраждане се формира и българска малцинствена секция³⁹. Нейният председател Енчо Николов от Добрич е определен да бъде представител и на българското население в Бесарабия. Но от едно писмо на Ив. Желязков от март 1940 г. се разбира, че този чисто формален акт не променя с нищо безправното положение на бесарабските българи и на практика не означава тяхното признаване като малцинствена общност от румънската държава⁴⁰.

При тези условия в началото на 1940 г. Ив. Желязков напуска Бесарабия и пристига в София, където вече се е преселило цялото му семейство. След консултации в Министерството на външните работи, през април или май с. г. той отново се връща в Румъния, за да продължи да работи за организирането на бесарабските българи. По негова преценка това се оказва невъзможно предвид режима и положението в Бесарабия в навечерието на преломни за областта събития. От друга страна, според българските представители във Фронта за национално възраждане, които трябвало да го снабдят с необходимото пълномощно, изборът на Ив. Желязков не бил подходящ, тъй като той бил лице, "много зле гледано от властите"⁴¹.

Присъединяването на Бесарабия към Съветския съюз в края на юни 1940 г. заварва Ив. Желязков в Болград. Принуден първоначално да се крие от румънските власти, които го издирват, след навлизането на съветските войски той е арестуван от новите власти заради "националистическата" му дейност, а всичките му имоти са отнети⁴². Според по-късните разкази на Ив. Желязков, заедно с него, общо 112 българи от Болград - представители на интелигенцията или на по-заможните среди - са изпратени през 1940 г. в концентрационен лагер в района на град Воркута, Коми. От всички тях при освобождаването на Ив. Желязков през 1946 г. остават живи само четирима. Самият той оцелява благодарение не само на физическата си сила и добро здраве, но и поради това, че в лагера работи като "кашавар", а не в мините както останалите българи. Тази "привилегия" получава заради своя недъг - още

като младеж, при нещастен случай по време на лов, остава без китка на едната си ръка. Освободен е след застъпничеството на сестрата на Георги Димитров и Комунистическата партия в България, което е получено от неговите близки в резултат на факта, че и двете му деца са активни участници в комунистическото и антифашисткото движение, а синът му Лев е убит като политкомисар на партизанския отряд "Антон Иванов". След завръщането си в България през 1948 г. Ив. Желязков работи известно време в Българската телеграфна агенция, след което се пенсионира. Умира в София през 1969 г.

Животът, идейно-политическата еволюция и обществената дейност на Иван Желязков са белязани от преломните моменти в историята на бесарабските българи през първата половина на XX век. Той е един от неколцината будители на българското самосъзнание в Бесарабия под румънска власт, организатор и ръководител на акции за възраждане на родния език и култура, авторитетна личност със свое активно присъствие в българското малцинствено движение във "Велика Румъния". Същевременно той изпълнява важни посреднически функции за възстановяване на прекъснатите връзки между България и бесарабската българска общност. Посветил се на трудна и рискована мисия в условията на дискриминационен режим и преобладаващ страх от репресии, Иван Желязков изпитва тежестите на водача, който трябва да проправя пътя към съзнанието за активна и организирана защита на малцинствените права и интереси. Усилията му в тази насока и резултатите от тях определят неговия личен принос за самосъхранението на бесарабските българи и на българското малцинство в Румъния през периода между двете световни войни.

БЕЛЕЖКИ

1 Вж. Кузманова, А., От Ньой до Крайова. Въпросът за Южна Добруджа в международните отношения /1919-1940/, С., 1989, с. 147 и сл.

2 Нягулов, Б., Бесарабските българи във "Велика Румъния" - В сб. "Българите в Северното причерноморие", т. 1, В. Търново, 1992, с. 160-168.

3 ЦДИА, ф. 166, оп. 6, а. е. 2, л. 40.

4 Пак там, ф. 327, оп. 1, а. е. 1 094, л. 58; а. е. 1237, л. 24-25; ф. 166, оп. 4, а. е. 8, л. 15. По желание на Ив. Желязков, половината от тази сума първоначално се изплаща на неговия син Лев, който е студент по право и по-късно стажант-юрист в София.

5 ЦДИА, ф. 166, оп. 6, а. е. 2, л. 37, 62, 96.

6 Пак там, ф. 327, оп. 1, а. е. 1 094, л. 58.

7 Пак там, а. е. 1 237, л. 25; ф. 166, оп. 4, а. е. 8, л. 16.

8 Universul, Букурещ, бр. 136 от 24 май 1923; Lupta, Букурещ, бр. 433 от 27 май 1923.

9 Universul, бр. 79 от 21 март 1935.

10 Добруджански глас, Добрич, бр. 111 от 11 декември 1935.

11 ЦДИА, ф. 327, оп. 3, а. е. 9, л. 4, 15; оп. 1, а. е. 1 094, л. 42.

12 Пак там, оп. 1, а. е. 1 094, л. 39-40.

13 Нягулов, Б., Висшият съвет на българите в Румъния /1927-1929/, - Векове, 1990, кн. 4, с. 30-34; Хинева, М., Българската просвета в Южна Добруджа /1919-1940/. - В: Сб. 50 години от възвръщането на Южна Добруджа. Силистра, 1990, с. 230-264.

14 Кузманова, А., Цит. съч., с. 168-169, 175.

15 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1 124, л. 5-9; оп. 3, а. е. 86, л. 1.

16 Кузманова, А., Цит. съч., с. 161, 164, 177; Тодоров, П., Освободителните борби на Добруджа, Добруджанската революционна организация /1925-1940/. С., 1992, с. 223.

17 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1 094, л. 39-40.

18 Universul, бр. 80 от 22 март 1935.

19 Добруджански глас, бр. 8 от 13 март 1935.

20 Пак там.

21 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1237, л. 40. За устава на Българското общество в Галац вж. Пак там, оп. 3, а. е. 112, л. 2-7.

22 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1237, л. 27-28.

23 Universal, бр. 79 и 80 от 21 и 22 март 1935.

24 Добруджански глас, бр. 248 от 18 март 1937.

25 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1 237, л. 28-30.

26 Пак там, л. 40.

27 Добруджански глас, бр. 248 от 18 март 1937.

28 ЦДИА, ф. 237, оп. 1, а. е. 1 237, л. 31-33.

29 Пак там, а. е. 1 094, л. 14-20, 61-65; ф. 166, оп. 1, а. е. 35, л. 104-106.

30 Пак там, ф. 327, оп. 1, а. е. 1 237, л. 39-40; Добруджански глас, бр. 248 от 18 март 1937; бр. 267 от 13 май 1937; от бр. 269 до бр. 276 от 5 до 28 юни 1937 и др.

31 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1201, л. 31-36.

32 ДА - Варна, ф. Карол Телбизов /необработен/.

33 Добруджански глас, бр. 231 от 7 януари 1937.

34 Пробуда, Силистра, бр. 15 от 18 юни 1937; Тодоров, П., Цит. съч., с. 284-285.

35 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1 237, л. 30-31.

36 Добруджански глас, бр. 248 от 18 март 1937.

37 Пак там, бр. 245 от 8 март 1937; Mince v, D., Bulgarii din Besarabia de sud, Constanta, 1938, p. 33-34.

38 ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 1 237, л. 11-12; ф. 166, эп. 4, а. е. 8, л. 15.

39 Вж. Тодоров, П., Цит. съч., с. 298-305.

40 ЦДИА, ф. 166, оп. 4, а. е. 8, л. 15.

41 Пак там, ф. 327, оп. 1, а. е. 1 237, л. 1; ф. 166, оп. 1, а. е. 350, л. 40.

42 Пак там, ф. 166, оп. 4, а. е. 8, л. 19.

КАЛЕНДАРНИ ПРАЗНИЦИ И ОБИЧАИ У БЪЛГАРИТЕ В БЕСАРАБИЯ И ЮЖНА РУСИЯ

НИКОЛАЙ КОЛЕВ

Изучаването на празнично-обредната система на българите в Бесарабия и Южна Русия /дн. Украйна/ има важно значение за българската етнографска наука. Чрез описването им ще се помогне за възстановяването на обичаите и обредите на българите отпреди 100-150 години. Сравняването им с обичаите и обредите на населението в днешна България ще позволи установяването на селищата, от които са тръгнали българските емигранти. Това особено важи за места, където спомените за родния край са потънали в забрава.

За написването на това съобщение са използвани изследванията на: Н. С. Державин /1898, 1900, 1904, 1914/, Й. Титоров, Вл. Дякович, Е. Янкова, В. С. Зеленчук, Л. В. Маркова, Л. А. Демиденко, Зл. Юфу, Ю. В. Попович, М. Хаджийски, Н. Н. Скакун и В. А. Семенов¹. Направен е опит за систематизиране на календарните празници и обичаи у българите в Бесарабия и Южна Русия. Проследен е процесът на взаимовлияния и взаимопрониквания между обичаите и обредите на българите имигранти и местното население /руси, украинци и молдовани/, както и динамиката на измененията в тази система на българското население.

Календарната празнично-обредна система на преселниците българи в Бесарабия и Южна Русия се запазва като система почти до средата на XX в. При това някои обичаи и обреди се запазват във вида от времето на преселването, без да претърпят развитие или влияние на заобикалящите ги етнически общности, докато при други подобно влияние е налице.

Зимни празници

Зимните празници започват с Н и к у л д е н /6 декември/, когато се пекат и раздават краваи с **коливо** /варено жито за помен/ и се правят гошавки с печена риба, най-вече шаран, като курбан на св. Никола, владетел на водните пространства, патрон на рибарите. На С п и р и д о н о в д е н /12 декември/ чистят